

DANTE ÁLLAMIDEÁLJA.

Mi legyen az egyéni lélek problémájának megoldása, mi az ember sorsának helyes útja! Ezt Dante a keresztény hit világitó fényével, mélységes erkölcsi érzéssel s a költői lángész hatalmas erejével századokra szólóan állította — ma már mondhatjuk — az emberiség elé *Divina Comoediájában*.

Mondhatjuk-e ezt a kollektív lélek problémájáról!

A világ, az emberiség lelke s ennek körében a nemzeti lélek sorsa is izgatta érzékeny szívét, lekötötte hatalmas elméjét s megtermékenyítette alkotó tehetségét legfőképpen a világ uráról, imperátoráról, monarchájáról írt könyve alakjában.

Saját szülővárosa belső életének reális szemléletéből, a tőle szenvedett igazságtalanság keserű érzetéből fakadt az a *visio*, mert vízió, — ami a Monarchiában előttünk van, — de melyet a *parvi amoris mater*-re, Florenc neheztelő költőből legfőképpen a *poéta noster*, *Virgilius* ihlete varázsolt elő, midőn ez Anchises intelmével a római nép emberiségi hivatását megjelöli:

„Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Haec tibi erunt artes, pacique imponere morem.
Parcere subjectis et debellare superbos“.

A *Virgiliusban* testté lett világi bölcsesség, a *ragione* nyújt neki, midőn szülővárosa korlátolt szelleme, képtelen alkotmánya fölött bánkodik, a római impérium nagyszerű rendjében s az egész emberiség végtelen látókörében vigaszt és reménységet.

Gyarlóbb, lehetetlenebb berendezést, *ordinamento*-t közös életre, ahogy Florenc alkotmányát akkor nevezték, valóban elgondolni is bajos. Nem közös életre, hanem Viliari P. találó jellemzése szerint, polgárháború céljára számító elosztása volt az a polgárok közt a közhatalomnak.

Florenc városa, a *Commune Florentiae* ugyanis igazában két külön községből állott. Az egyik magában foglalta a nemességet és a jogtudósok, orvosok, gyógyszerészek, posztó- és selyemfestők és szövők, szücsök, pénzváltók elsőrendű céheiben elhelyezkedett *borgesiát*, polgárságot. Ehhez tartoznak Dante korában már a mézszárosok, kovácsok, vargák, ácsok, kőművesek másodsorban álló céhei is. A másik község a többi iparos- és egyéb foglalkozású ele-

meket magában foglaló, *popolo*-nak nevezett részét jelentette Flórencnek.

Az előbbinek feje a *podesta*, az utóbbié a *capitano*. Mindegyiknek idegen, más országbeli, más városbeli nemesek közül kellett választatni. Eredetileg katonai és bírói jellegű hatalmukat, mellyel csak félévi időtartamra ruháztattak föl, kiterjesztették minden egyéb ügyre.

A *popolo capitano*-ja a fegyveres erőnek csak a község területén a parancsnoka, ezen túl a *podesta*. Előbbinek különös hatalma abban állott, hogy bármely ügyet, ha abban községbeli érdekelve van, hatáskörébe vonhatott.

A céhmesterek, kiket előbb *consuloknak*, később *prioroknak* híttak, igazgatják céhük ügyein kívül a község ügyeit.

Dante idejében a nem negyedekre (*quartieri*), de hatodokra (*sestieri*) osztott városi község mindenik hatodának polgárai között két-két priort választanak Florenc igazgatására a polgárságból vett *centumviri-k*, a mi városaink *centum pater*-einek megfelelő városatyák.

A 12 priorból álló előljáróság, a *signoria* kezdetben félévre, majd csak két hónapra választatik és két esztendő leforgása előtt újra nem választható.

A centumvirik nagy tanácsán kívül a kormányzatban osztozik a *podestának* és a *capitanonak* külön két-két tanácsa.

A *capitano* mindkét tanácsa csupán községbeliekből állhat, az egyiknek 80, a másiknak 300 tagja van.

A *podesta* és a *capitano* tanácsai, utóbbinak elnöklete alatt, mint néptanács határozott.

Sőt lehetséges volt az összes 30 éves, adózó, kebeles lakosok ösgyűlése is a *signoria palazzo*-ja előtti *piazzá*-n, melynek *parlamento* volt a neve.

A választott tanácsok mellett keletkeztek egyes esetekben sors útján alakítottak is olyképen, hogy az összes kebeles polgárok neveit tartalmazó zsákból a megkívánt számú név húzatott.

Ez egymást ellenőrző, akadályozó két községi félen, a hatóságok mellé és fölé állított tanácsok labirintusán kívül megvolt a welf-párt erős külön szervezete, hatalmas pártkasszája, mely a törvényes hatáskörön túlról nyúlt be Florenc bonyolult alkotmányába.

A törvényes alkotmány szó ne tévesszen meg bennünket.

Nem állami alkotmány ez. Egy vajúdo társadalmi alakulat, melyben szakadatlanul folyik az egymás megsemmisítésére törekvő politikai felekezetek harca s melyben az igazságos jogot, az állami uralom jelzőjét az egyoldalú érdek sugallta erősebb akarat — a törvény, a jog mezébe burkolva — helyettesíti.

S akik államot alkothatnának belőle, a pápa és a császár maguk is csak felek e harcban, nem állanak fölötte.

Ez a társadalmi szerkezet magyarázza az 1302-i március 10-i

határozatot, mellyel Florenc nemcsak saját, de korának legnagyobb fiát csalásban, zsarolásban, jogtalan gazdagodásban elmarasztalja, s ha a község határát átlépné, *igne comburatur, sic quod moriatur*, tűzhalálra ítéli.

Itália városainak, nemesi kiváltságok alatt nyögő falvainak társadalmi ellentéteiből folyton felújuló harcaitól, a belőlük természetesen felbukkanó zsarnokoktól Dante tekintete az 1312-ben Itáliában egy félszázad után megint megjelent császárra, VII. Henrikre, majd Bajor Lajosra esik s a lelkét a római impériumnak ezredéves emléke ragadja meg, melynek hatalmas külső rendjében, bókéjében az emberi szellem, értelem és képzelet felülmúlhatlan termékei megszülettek.

Ki ebből az apró társadalmi szerkezetek zűrzavarából a mindenek fölé emelkedő állami hatalom nyugodt rendjébe, békéjébe, hogy az ember megtalálja önmagát, *La sua semenza . . . virtu e conoscenza* (Inferno. Canto 26. 118—120. v.), vagyis jellegzetes erejének, értelmének zavartalan tevékenységét s a durva erőszak ösvényéről az értelem, a jólét, az igazságosság, a szabadság, egyszóval a *civilitas*, a polgárosodás útjaira lépjen.

Ez a *civilitas*, a polgárosodás, mint neve is mutatja, úgy látja Dante, csak az államnak, ennek az ellenállhatatlan hatalomnak árnyékában verhet gyökeret.

Értelmével, vagyis mint „*esse apprehensivum per intetted um possibilem*” válik ki az emberi lét a többi létezők sorából. Semmi más létet az emberin kívül, se a magasabb-, se az alsóbbrendűt nem illeti értelem.

Ám ahhoz, hogy az emberiség „*potentia intellectiva*”-ja a merő *possibilitas*-ből ténnyé váljon, *aktuális* legyen, „*in adum reduci possit*”, azaz értelmi szemlélődésig emelkedjék, amelyből politikai cselekvés és művészi alkotás egyaránt táplálkoznak, ehhez nem elég egy ember, de a családok, az apró szomszédságok (viciniák), sőt a nagy szomszédságok, vagyis a városok (civitas-ok), de még orszákok (regnumok) sem.

Ehhez az emberi nem sokasága kívántatik,

S valamint az egyes ember csak helytülve, nyugodtságban tehet szert okosságra és bölcsességre, azonképen az emberi nem is a béke csendjében végezheti magasztos értelmi, szemlélődő, szinte isteninek mondható munkáját.

E munkája végzését s azzal földi hivatása betöltését azonban csakis az általános világbéke teszi lehetőségessé. Ki adhatja meg neki a békét“?

Feleletében Dante egészen a par excellence bölcsnek, a *filozófusnak* tekintett Aristoteles varázsa alatt áll.

A „filozófus“ pedig mondta (Ethika, VIII. könyv, 11. fejezet): Király csak az, aki meg van magával elégedve és a javak tekintetében a többieket felülmúlja.

Mínt hogy az ilyen király a maga részéről többre éppen nem szorul, nem is fogja ön hasznát, hanem -alattvalóinak előnyét tekinteni.

Az önelégültség, autarchia, a monarchiának csakugyan helyes jelzője, ha az, mint Aristoteles tette, viszonylagos értelemben vétetik.

Dante heve, képzelete e viszonylagos önelégültséget föltétlenné alakította. Gondolatában ez önelégültségig csak a világ ura, az emberiség egyetlen ura, monarchája, a császár juthat el, aki városok, országok, fejedelmek fölött áll, akinek birodalma határtalan, mert egyedül az óceán határolja, akinek semmiben nincs hiánya, nincs hát ami után vágyakozzék. Vagy ahogy a *Convivio*-ban (Tr. IV. Cap. 4) mondja: *Principe il quale tutto possedendo e pia desiderare non possendo.*

Mert ha több ország, több fejedelem van a világon s azok némelyike között viszály támad, igazságot közöttük csak egy harmadik tehet. Ez a harmadik pedig vagy a világ monarchája lehet, vagy nem ez. Ha nem ez, nincs fölöttük hatósága, pörüket ennél fogva meg sem szüntetheti, ezt csak a mindenek fölött hatalommal bíró imperátor teheti. Pedig igazságosság nélkül el nem lehet az emberiség, enélkül nincs polgárosodás, „*humana civilitas*“. S az igazságosság csak akkor lesz teljes, ha a legjobb akaratú párosult legnagyobb hatalom osztja. Ilyen hatalma a császárnak van.

Mert mi térít el az igazságosságtól? Ha kiszolgáltatója valamilyen hiányt szenved, ami után vágyakoznia kell. *Justitiae enim maxime contrariatur cupiditas.* (De Mon. Lib. I. e. 11.)

A legjobb akarat mindenkinek megadni, ami igazság szerint megilleti, mit sem ér egymagában olyan hatalom nélkül, amilyen az emberiség világi legfőbb urának, az egyetlen monarchának, a császárnak van.

De ennél az egész világot átfogó hatalmánál fogva minden egyes emberi lény egyenlő közel is áll hozzá, mindenkit egyenlően szeret, nem úgy, mint a különböző falu-, város-, országbeliek, akik egymásközt különbséget tesznek, egymástól idegenkednek.

Az igazságosságon kívül az emberiség földi boldogsága teljeségéhez Isten legnagyobb ajándéka is kívántatik, melyben az embert részesíthette. Ez a szabadság. Dante politikájában legmeglepőbb a szabadságról alkotott gondolata.

Azt próbálja bizonyítani, hogy az emberi nem szabadságát is legjobban a világ monarchája biztosítja.

A szabadság vejeje ugyanis — és itt az egyes egyén lebeg lelki szemei előtt — az akaratfölötti döntésben, ítéletben rejlik, vagyis a jó és rossz közötti választásban.

Átugorva azután a községek, városok, országok szabadságának ügyét, az egész emberi nem szabadságára tér s ezt abból vezeti le, hogy' a világ ura, imperátora, a császár szabad.

Szabad t. i. a filozófus szerint, aki itt Aquinói Tamásnak is legfőbb tekintélye, *quod sui causa est.* (II. Lib. Sententiarum. Dist. 44. Quaest. I. Art. 3), ami önmagának oka, vagy *liber est qui sui causa est, servus autem est, qui id quod est, alterius est* (De Regimine principum I. liber cap. 1.), vagy szabad az, aki önmagának oka, szolgálja ellenben az, akinek mije másé.

A császár csakugyan szabad, mert semmi más várostól, országtól, néptől nem függ, mert önmagáért, nem másnak kedvéért létezik, önmagáé, nem másé. (De Monarchia. Liber I. cap. 12.) Így az emberi nem, ha egy uralkodó alatt áll, magáért, nem másért létezik.

Mivel pedig a világ ura, a császárra nézve egyáltalán nincs vagy az összes halandók között legkevésbé van még valami, ami után vágyakodnia kellene, *quum ergo Monarcha nullam cupiditatis occasionem habere possit, vel saltem minimam inter mortales* (De Monarchia. Lib. I. cap. 13.), a császár a legnagyobb mértékben szereti az embereket és azon van, hogy őket jókká, szabadá tegye.

Hisz érdeklőtlenségénél fogva a császár célja más nem lehet, mint az, hogy az emberi nemet rendeltetésére vezesse, a császár *minister omnium habendus est.* (De Monarchia. Liber I. cap. 12.) A császár az emberi nem szolgájának, az emberi nem java, szabadsága biztosítójának tekintendő, vagy Aquinói Tamás szerint a királyok magukat „non incongrue subditorum servos appellant“ (Liber Sentent. II. Distinctio XLIV. Quaestio. I. Art. 3.)

Ellenben az egyes városok, országok demokráciái, arisztokráciái, oligarchiái csak a bennük hatalomra vergődöttek, nem az alattvalók javán dolgoznak.

Mintha Dante maga is visszarettenne a lét végső kategóriáiból terminus mediused közberakása nélkül emelt gondolat épületének roskatagságától!

És legalább egy irányban hozzáteszi. Nem kell gondolni — így szól —, hogy a világ uralkodójától jöhetne egyenesen minden muncipiumnak legapróbb határozata, mert a nemzeteknek, országoknak, városoknak vannak olyan sajátosságai, melyeket különböző törvényekkel szükséges szabályozni.

A császár — mondja Dante — csak abban kormányozza az emberi nemet, ami annak minden tagját egyenlően érinti és erre nézve alkotott szabállyal biztosítja javát, békéjét.

Dante a világállam lehetetlenségét ekként csak külső oldaláról látja.

Belső nehézségét az egyesek emberi, egyéni szabadsága tekintetében a császár igazságossága által kiküszöböltnek hiszi. Az egyesnek politikai szabadsága fölösleges az érdekek fölött álló, igazságos, emberszerető világmonarcha imperiumában. Könyvében nem is említi.

A politikai szabadság klasszikus hőseit, Brutust és Cassiust azonban a Divina Comoediában a pokol legfenekére helyezi és a háromszájú rémes Luciferrel, kinek harmadik szájába Iskarioti Júdást adja, úgy zúztatja, mint „a tiló a kendert”. (Pokol, XXXIV., 65. v.)

A szabadság, — mondotta Dante — midőn az ember fajlagos jellegét a lények világában megállapította, a legnagyobb ajándék, melyben Isten az embert részesítette.

Érvelése során azonban egy embernek, a császárnak foglalja le.

Elvi fejtegetéseit a világállam, a világ egyedura érdekében végül azzal az emberiség sorsát megváltoztató nagy történeti tény-nyel támogatja, hogy Isten fia akkor öltött magára testet, midőn Augustus császár uralkodása alatt az egyetemes monarchia teljes épségében fennállott s az emberiség teljes békét élvezett, midőn szent Pál szerint az idők teljessége bekövetkezett. Sőt többet tett Krisztus, elismerte a császár hatalmát, alávetette magát a császár által elrendelt népszámlálásnak, alá helytartója, Pilátus ítéletének, amivel a római birodalom jogos fennállásáról tett tanúságot.

Az emberiséget magában foglaló, legelső kezdetei óta Isten gondviselő hatalma, sőt egyenes csoda tetteivel támogatott római birodalom jogos fennállásának igazolására fordítja ezután Dante egész dialektikai és költői erejét, munkája egyharmad részében.

Nem nyers erővel, de lelki nemességgel, erkölcsi fölényvel győzte le a római nép az egész világot és győzelmeit Isten ítéletének kell tekinteni. Nemcsak egyes emberek, — mondja Dante — hanem egész népek is uralkodásra való hajlammal, mások ellenben inkább az engedelmességre és szolgaságra születtek . . . Ha ez így van, akkor semmi kétség nem lehet az iránt, hogy a természet külön országot és népet szánt a világ fölött való uralkodásra . . . Hogy melyik volt ez az ország és melyik ez a nép . . . nyilvánvaló, hogy Róma és polgárai, vagyis népe. (De Monarch. Lib. II. cap. 7.)

Ez a római birodalom máig, Dante koráig, jogosan fennáll, ha monarcháját nem is rómaiak s nem is rómaiak közül választják.

Mi vár ezek után még eldöntésre? Az a legfőbb kérdés, vajjon ennek a császárnak hatalma (*auctoritas*), aki a világnak jogszerű uralkodója, egyenesen Istentől függ-e vagy pedig Istennek valamely helyettesétől, szolgájától? Ez alatt — mondja — Péter utódját értem, aki a mennyországunk valóságos kulcstartója.

A római pápának és a római császárnak, a sacerdotiumnak és az imperiumnak VII. Gergely óta folyó elkeseredett harcába szól belé Dante e kérdésre adott feleletével.

Eddigi részeiben bölcselmi jellegű munkája e felelet által a XIV. századeleji aktuális napi politika publicisztikai iratává válik. Mert a kegyelemnek, a természetfölöttinek inkább belső világához tartozó egyháznak és a természetes észnek inkább külső, világi tekintélyére támaszkodó államnak, egy szóval két szuverén hatalom-

nak találkozásával, együttműködésük lehetőségével foglalkozik a megoszthatatlan emberi élet rendezésére nézve.

Mivel pedig efféle lehetőségek az idő, a pillanat, az adott helyzetek, erők, szükségletek egyaránt jogos, de kiegyenlíthetlen igényei következtében tárgyilagosan, általános elvekkel meg nem határozhatók, természetsterüleg inkább megalkuvások, expediensek, mint mindenik fél lényegének megfelelő megoldások keletkeznek, az egyház nyelvéen szólva, *ratione temporum*.

Az emberi élet oszthatatlansága, az adott időbeli helyzetek, erőviszonyok következtében így háritja az idők árjában — az állami hatalom tehetetlensége a maga hivatása betöltése körül, elmaradottsága szellemileg az egyház mellett — utóbbira az elsőnek hatalmát.

Ha meg az egyház valami oknál fogva nem bír természetfölötti feladatának megfelelni, vagy meghasonlás támad hit és ész között az emberekben, az állam tesz foglalásokat az egyház lelki területén. A két szuverén hatalom elvileg világos hatalmi körére az idő mindig ráveti árnyékát.

Ily szélső végletek nélkül is a két szuverén hatalom érintkezése mindig nyújt surlódásra okot s e megalkuvások, kiegyezések, a helyzeteknek változó nyomása alatt, az idők folyamán igen elütök lesznek. Hiticikkeinek változatlansága mellett az egyház politikája is, *ratione temporum* változik: III. Ince, VIII. Bonifác, XXII. János politikáját mily ür választja el XIII. Leóétól.

Dante De Monarchiájának súlypontját megjelenésekor a támadás képezte a pápaság hierokratikus politikája ellen. Éles dialektikája e vitában elvesztette reánk annyiban értékét, amennyiben oly alapoknak elégtelenségét mutogatja, melyeknek ténybeli alapját, így a *donatio Constantiniana*-t, a *Translatio Imperii*-t Adorján alatt a történelmi kritika rég megdöntötte.

Az éles publicisztikai csatározásból Dante annak a bölcseimi érvének van ma is értéke, hogy az egyház lényege nem egyéb, mint magának Krisztusnak élete, *forma autem Ecclesiae nihil aliud est, quam vita Christi*. (De Monarchia. Lib. III. cap. 15.) Amely érv azonos az egyháznak Krisztus misztikus testeként való felfogásával. Ennélfogva e világnak kormányzása (*Regnum mortalitatis nostrae*) az egyházra nem tartozik.

E nagy határvillongás alatti szellemi csatározásból nekünk maradandó igazságul hagyta Dante a világi létnek, benne a hit mellett az észnek, a társadalomnak, államnak az egyház mellett önállóságát s az ember természetfölötti üdvössége rendjére is szükségességét s ebből folyó méltóságát, Istentől való egyenes függését.

Ez a De Monarchia nagy gondolata, melyet végső soraiban úgy fejez ki, hogy a pápa a hit által, a császár a bölcselet által vezesse az embert, az első az örök, az utóbbi az időbeli céljához.

Dante e gondolatával mégis a maga korában sem áll egyedül

s e részben prioritás sem illeti: a nagy Aquinói megelőző időben, sőt államának emberibb alapot ad, mint Dante, aki, hogy az egyház hatalmát világi vonatkozásban ellensúlyozza, a császárságnak félig theokratikus jelleget ad, többi közt, midőn a hét választófejedelemtől állítja, hogy azok inkább csak az isteni akarat kijelentői, semmint választók.

Az állami szabadság formáira nézve pedig Aquinói Tamás elfogulatlanabb. Monarchiakat, arisztokráciákat, demokráciákat egyaránt jogosoknak ismer el, de elítéli akármelyiket, ha zsarnokivá válik. Szakít szent Ágostonnal, akinek az állam a bűn szülötte, s tanítja, hogy ha őszüleink bűnbe nem esnek is, az emberi együttműködés szükségessége hozta volna létre az államot.

Annak követelésével, hogy az állam hatalmában az állam minden tagjának valamelyes részének kell lenni (ut omnes aliquam partem habeant in principatu. Summa 1. 2. q. CV. a. 1.), majd megint a hatalom különböző nemeinek elemzése, az állami tényezők megkülönböztetés által a tulajdonosoktól, azoknak csupán képviselőkként (multitudinis vicem gerentes) való elismerésével, Aquinói Tamásnál a szabad állam képe már képviseleti jellegének körvonalalaiban tűnik fel.

És e képviseleti jellegének az örök, a természeti, az emberi, az isteni törvény szembeállításával, a természet jogának egyetemességével megadja a jogi alapot, a törvényelőtti egyenlőséget, mely nélkül nincs képviseleti, hanem csak erőszaki, patrimonialis vagy patiarichalis állam. Államgondolatának ezekkel az alapelveivel pedig Aquinói Tamás, a hit épségének biztosítását kivéve, a társadalomban is szabad levegőt nyit.

Dante gondolata, mely az egyháznak és hitnek egyfelől, az államnak és észnek a másik félen egymás iránti önállóságában hegyeződik, egy végső kérdéshez vezet. — Mi lesz, ha a két önálló hatalom ellenkező irányban halad!

Maga Dante mondja azonban, hogy a császár függetlenségét a pápától *non sic stricte recipienda est*. Nem szabad abban a szoros értelemben venni, mintha a császár semmi tekintetben sem volna a római pápának alárendelve.

Hogyan, mi tekintetben legyen hát neki alárendelve“?

Az egész munka, Dante által előtérbe helyezett céljának helyessége, erre vonatkozó érvelésének meggyőző ereje függ a felelettől, melyet erre Dante ad. A néhány soros felelet azonban, melyet a De Monarchia záródik, letöri az élet a munka céljának, megingatja érveinek erejét. Hacsak föl nem tesszük, hogy Dante feleletében valami tudatalatti lelkierő dolgozik.

Mit felel ugyanis Dante! Szó szerint idézem Balanyi György magyartásából. Mindössze ennyit: „Hiszen a mulandó földi boldogság bizonyos értelemben mégis csak az örök boldogságra van irányozva. Ezért a császárnak azzal a tisztelettel kell viseltetni

Péter utódja iránt, mellyel az elsőszülött fiú adós atyjának. Akkor aztán az atyai kegyesség fényétől elöntve annál erőteljesebben ontja sugarait a földkerekségre, melynek élére egyedül állította őt, aki irányzója minden külső és benső történésnek.“ *Az omnium spiritalium et temporalium gubernátor.*

A hit vagy ész szavai-e e záró sorok? Nyilván egyiké sem. Mié hát? A császár olyan reverentiával legyen a pápa iránt, mint amilyennel az elsőszülött az atyjának tartozik. Mi ez más, mint pietás? A pietás pedig se nem hit, se nem ész, hanem, mint már Cicero látta, azon erény, mely az *egy vérből származók iránti természetes reverentiát, cultust* jelenti.

Ez volt Dante korában is az értelme. Aquinói Tamás is így értette, aki szerint az „*quaedam protestatio caritatis, quam quis habét ad parentes et patriam*“, vagyis a szülők, a haza iránti szeretet nyilvánulása, a haza iránti szereteté, névszerint amennyiben azokra vonatkozik, akiknek egy szülőföldje van, „*qui communicant in natali solo*“.

Dantenak e megoldása szétszakítja a végtelen syllogizmusok láncának utolsó szemét s rejtélyessé teszi igazi gondolatát.

Aquinói Tamás megnyugtatóan oldja meg a spirituale és temporale, az egyház és állam tőle is követelt önállóságát.

Nem szabad e részben a „*Liber Sententiarum*“ második könyvének kommentárjára,¹ sem a „*De Regimine principum*“²- hivatkozni, mert e helyek iránt alapos kétség lehet, vajjon csak a pápai államra vonatkoznak-e, ahol a pápa „*utriusque potestatis apicem tenet*“, vagy az egész emberiségre, annál inkább nem, mert e helyek inkább mellékesen odavetett nyilatkozatok. Ahol Aquinói Tamás elvileg, nagy rendszerébe illesztve tárgyalja a két hatalom viszonyát, az egyháznak nem joghatósági felsőbbiségnél fogva tulajdonítja az államfő letételét, hanem hitbéli önállóságára

¹ Expositio Textusában a 4. pont alatt: „*Potestas spiritualis est altior quam saecularis. Si ergo majori potestati magis est obediendum, praelatus spiritalis semper absolvere poterit a praecepto potestatis saecularis*“. Erre mondja Aquinói Tamás „*quod est falsum*“, mivel „*potestas spiritalis et saecularis utraque deducitur a potestate divina*“: et ideo intantum saecularis potestas est sub spiritali, inquantum est ei a Deo supposita, scilicet in hió quae ad salutem pertinent: et ideo in his magis est obediendum potestati spiritali quam saeculari. In his autem quae ad bonum civile pertinent, est magis obediendum potestati saeculari secundum illud. Matth. XXII. 21. *Nisi forte potestati spiritali etiam saecularis potestas conjungatur, sicut in Papa, qui utriusque potestatis apicem tenet, scilicet spiritalis et saecularis*: hoc illó disponente qui est Rex et Sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech, Rex regum et Dominus dominantium, cuius potestas non auferetur et regnum non corumpetur in saecula saeculorum.“ (Dist. XLIV. Quaest. II.)

² Unde in lege Christi Reges debent sacerdotibus sub esse. Propter quod mirabiliter ex divina providentia factum est, ut in Romana urbe, quam Deus praeviderat christiani populí principalem sèdem futuram, hic mos paulatini inluceret, ut civitatum Rectores sacerdotibus subjacerent. (Liber, I. Cap. XIV.)

támaszkodva állítja a kiközösítés jogát, melynek hitbeli természetes következése az alattvalók hűségi esküjének önként értetődő megszűnése.

Az egyház és az állam az isteni világrendben az ő gondolata szerint éppoly kevésbé állanak ellentétben, mint hit és ész. A hit nem észellenes, de „ész fölötti, így oldódik meg nála külső jogi fölény nélkül is egyház és állam viszonya a hívők lelki csatlakozása által.

Dante ellenben kénytelen a gyermeki szeretethez, a kegyelelehez menekülni, hogy a pápa és a világ ura, a császár együttműködését elképzelhetővé tegye. A megittasodott Noe jó fiainak pietását reméli tőle.

Az egyéni lélek problémájának hatalmas költői megfejtoje, a *poéma sacro* írója a De Monarchiában, mi nem bírunk más magyarázatra jutni, visszaesik a pogány nemzeti gondolatba. Császárja nem a békéért, nem egyedül az emberi polgárosodásért kell neki, hanem hogy a civilizáció magas fokán álló Itália, egyházi és világi fejével uralkodjék a földön.

Mint a világalomra törő pogány népek, a római is lenézte, barbárnak tekintette a más népből s a világbékét, a világalommat római békének, római uralomnak értette. Ilyen tudatalatti érzés úgy látszik a végső kulcsa Dante De Monarchiájának. Idézett szavai: „hogy a természet külön országot és népet szánt a világ fölött való uralkodásra . . . hogy az a nép nyilvánvalóan Róma és polgárai, vagyis népe“, nemkülönben a római uralom jogfolytonosságának mindenáron való bizonyítása Dante idejéig, a belenyugvás a császár abszolút hatalmába, a többi népek kicsinylése alig engednek más magyarázatot.

Lord Bryce szerint (The holy roman empire London, IV. edit. 264. 1.) VII. Henrikkel 1313-ban végződik Olaszországban a római szent birodalom. Dante De Monarchiája, mely annak próféciaja akart lenni, már megírásakor sírirta lett.

Mégis nem több-e, nem más-e? Az istenfiúság magaslatáig emelt keresztény emberi lényegből ekkor már sokféleképen egyéniesülő keresztény nemzetek származtak.

De nem ennek, az akkor kialakulóban lévő keresztény nemzeti érzésnek, hanem vele szemben a más népeket barbár számba vevő, világimperiumra törő pogány nemzeti érzés főtámadásának öntudatlan, letompított hangú riadója Dante De Monarchiája.

Az egyetemes emberi értelemnek, mint az emberi lét legfőbb fajlagos képességének magasztalásából indul ugyan ki. (I. könyv, 3. fej.) Ezzel az erővel, mely az embert „kevésbé teszi kisebbé az angyaloknál“, kezdi Dante a *Convivio*-t is s lelkesedik az emberi eszméért, a „*humana civilitas*“-ért úgy ebben, mint a Monarchiában megszakítás nélkül.

Ha azonban figyelmesen hallgatjuk az értelemnek, észnek ezt

a marasztalását és a hozzá nélkülözhetlen, küzdelemnélküli világbéke dicsőítését, mintha egy más ellenhang nyomná el. Nem Goethe örök érvényű szavára: „Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, der täglich sie erobern muss“, nem az e szavakra lelkünkben támadó kétely ellenhangja ez. Nem is önérzetünk fölkiáltása a lealázó, mert az abszolút hatalmú császáron megforduló, szabadságnélküli béke és boldogság ellen.

A De Monarchia saját alaphangja ez! Az Isten második választott népének, a rómainak, a világ urának, az *aeterna Roma*-nak, tehát Dante Itáliájának és viláгурalmának apotheosisa ez az alaphang, ez, mi úgy halljuk, a Dante riadójának vezérmotívuma.

A keresztény költészet fejedelme, az egyéni lélek problémájának halhatatlan keresztény költői megfajtója nem bír az állam, a nemzeti lélek problémájával. Sem a hitben, sem az észben nem talál hozzá megoldást, csak a vérbeli kapcsolatokból fakadó pietásban. Hiszen az uralomra, az imperiumra való igényt s a másik nép szolgátságát vérbeli, születési alapra helyezi. A nagy keresztény az államban, a nemzetek viszonyában akaratlanul, öntudatlanul pogány gondolat hirdetőjévé válik, midőn az emberiséget egy nemzetben véli képviseltnek s a többit ez alá vetettnek.

A politikus Dante a költő Dantenak messze mögötte marad. Az emberi szellem világát, az *intellectus speculativus*-t, két tájra osztotta maga Dante (De Mon. I. könyv, 3. fej.). Amint az nem csupán az általánosságokra, hanem a részlegesekre is kiterjeszti működését, melynek célja *agere atque facere*. Az első az *agibiliák*-nak, az erős akarat tetteinek, a politikának világtája, a másikon a *factibiliák*, a művészi alkotások légiés, végesség fölé emelő paradicsomkertje terül el. Itt fejedelem Dante, amott a nagy Aquinói mellett, ki tisztán látja az újkori államot, csak az Utópia szerzőségének prioritása illeti.

Az abszolút világonarcha személyén nyugvó világbéke ez Utópiája, mely az állam, az ész önállóságának megállapításában már nem az, sőt nagy vívmány, pogány nemzeti ösztöne mellett is, a keresztény gondolat átfogó, egyetemes erejének szülötte nem kevésbé, mint Aquinói Tamásnak ily atavista elemtől ment, tisztult, a szabadságot felölelő állam bölcsellete. De bizonyára mutatja mind a kettő e hithű kornak teljes elfogulatlanságát világi ügyekben, belekapcsolódását a görög bölcsélet, az antik világ nagy szellemi előzményeibe.

Ezekből táplálkozott a zsarnok VIII. Henrik angol király által állhatatos hitéért vérpadra küldött, a világi dolgokban teljes elfogulatlanságát megőrző Morus Tamás, aki kétszáz évvel Dante után, de teljes tudatossággal megrajzolta és saját nevével nevezte is: *De optimo statu rei publicae in nova insula Utopiae*, a társadalomnak egy kívánatos, de még csak „Sehonnában“ létező berendezését.

Az újkori állam gondolata már élt a középkor e nagy szellemeinek műveikbe öntött lelkében, amint élt egyes államok keresztény alapelveiben és alkotmányos intézményeiben. A vallási harcok a XVI. és XVII. században akasztották meg és lassították kialakulását.

De nemcsak ezek. Maga a világmonarchia gondolata azzal a csökkent erejével is, melyet a német-római szent birodalomban, majd az osztrák császárságban tényleg mutatott — nem is szólva Napóleon epizódszerű császárságára —, súlyosan nehezedett egész Európára, mi rajtunk kezdve kelet felől a szélső nyugatig, az Északi-tengertől a Közép-tenger szicíliai csúcsáig útját állta a modern államalakulásnak, úgyhogy ez csak a XVIII. század végén meginduló s napjainkig nyúló világforradalmak útján tudott véghezmenni.

Concha Győző.